

MINTAQAMIZDA DUKKAKLI DON EKINLARINING KENG TARQALGAN TURLARI VA UNING IQTISODIY AHAMIYATI

Qudratov Alisher Alijanovich

Guliston Davlat Universiteti, doktoranti

+998973411308 alisher123@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada dukkakli don ekinlarining xalq xo'jaligidagi ahamiyati, bu ekinning oqsil muammosi va tuproq unumdorligini oshirishdagi o'rni, mosh ekinining sistematikasi, morfologiyasi, biologiyasi hamda asosiy va ang'izga ekish agrotexnikasi haqida ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: dukkakli-don ekinlar, sistematikasi, nav, tur, turkum, oila, sinf, bo'lim, o'simliklar dunyosi, mosh, yer ostki va yer ustki ang'iz qoldiqlari, tuproq unumdorligi, o'g'it, gumus, organik qoldiq, parvarishlash, tuganak bakteriyalar, ildiz, dukkak, don, o'tloq-bo'z tuproqlar, biologik azot, takroriy ekin.

Kirish. Butun dunyoda iqlim o'zgarishlari oqibatida oziq-ovqat havfsizligi va tuproq unumdorligi pasayib ketishi global muammolarni olib kelmoqda. Keyingi 40-50 yil ichida yer shari aholisining soni keskin ortib borishi kuzatilmoqda. Bu esa o'sib borayotgan aholini oziq-ovqatga va oqsil mahsulotlariga bo'lgan extiyojini qondirishni va shu bilan birga tuproq unumdorligini oshirishda dukkakli don ekinlarining o'rni ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi.

BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) bergan so'nggi statistik ma'lumotlarga qaraganda, dunyoning 54 mamlakatida oilalarning moddiy ahvolining pasayishi, 12 davlatda aholining umr ko'rishi o'rtacha qisqargani, 26 mamlakat yoki hozirgi vaqtda dunyo bo'yicha 815 million kishi to'yib ovqatlanmasligi va ocharchilikdan aziyat chekayotganini, 2,5 milliard insonning kunlik ovqatlanish rasionida makro va mikroelementlarning yetishmasligi va 1,5 milliard odamga ochlik havf solishi qayd etilgan. Shuning uchun butun dunyoda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalalariga juda katta e'tibor berilgan [5, 6]. Aholini arzon hamda tarkibida oqsil va vitaminlarga boy bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlariga talabini qondirishda dukkakli don ekinlarni ekish orqali bir qator dolzarb masalalarga yechim topiladi: dukkakli don ekinlari tarkibida oqsil saqlaydi, ekologik toza mahsulot va tuproqlarning unumdorligini saqlash hamda oshirish imkoniyati ko'payadi.

Dukkakli-don ekinlarining halq xo'jaligida foydalanishiga ko'ra to'rtta:

- oziq-ovqat (mosh, soya, loviya, ko'k no'xat, no'xat);
- yem-xashak (xashaki no'xat, xashaki dukkak, vika, lyupin va boshq.);
- universal (burchoq, yasmiq);
- yashil o'g'it (alkoloidsiz lyupin) uchun ekiladigan guruhlarga bo'linadi.

Dukkakli don ekinlari ildizida azot to'plovchi o'simliklardir. Har gektar yerga 50-100 kg havodan azot to'plashi aniqlangan. Lyupinning ildizi qiyin eriydigan fosforli birikmalarni o'zlashtira oladi [1].

Dukkakli don ekinlar sistematikasi. Dukkakli–don ekinlari dukkakdoshlar (Fabaceae) oilasiga mansub bo'lib, bu guruhga mosh, soya, loviya, no'xat, yasmiq, ko'k no'xat, vika, burchoq, oddiy no'xat va lyupin o'simliklari kiradi. Mosh-bir yillik o'tsimon o'simlik bo'lib, loviya turlaridan biri. Hindiston, Xitoy va Eron kenja turlariga bo'linadi. Kelib chiqish vatani Hindiston, Pokiston va Bangladesh hisoblanadi.

Mosh (*Phaseolus aureus* Roxb) turiga, fasol (*Phaseolus* L.) turkumiga, burchoqdoshlar (Fabaceae) oilasiga, burchoqnomalar (Fagales) qabilasiga, mognoliyasimonlar (Magnoliapsida) ajdodiga, mognoliyatoifalar (Magnoliophyta) bo'limiga mansub ekin hisoblanadi [2, 4].

Mosh ekini O'rta Osiyo, Hindiston, Pokiston, Afg'oniston, Eron, Xitoy, Yaponiya, Kavkaz orti davlatlarida ekiladi. Moshning urug'lari turli parhyez oziq-ovqat mahsulotlari tayyorlashda ishlatiladi. Moshning urug'larida 26–30 % tez pishadigan va inson organizmi tomonidan yengil hazmlanadigan oqsil saqlanadi. Moshdan oziq-ovqat moshkichiri, moshova, moshli palov, turli xildagi salatlar, konditer mahsulotlari, pishmagan dukkagi va donidan konservalar tayyorlanadi. Moshdan tayyorlangan unini makaronga qo'shib, uning to'yimliliigi oshiriladi. Moshning ko'k massasi va qurigan poyalari ham chorva mollari uchun oqsilga boy to'yimli ozuqa hisoblanadi.

Xulosa. Ma'lumotlarga asoslanib, quyidagicha xulosa qilinadi:

- Dukkakli-don ekinlarining halq xo'jaligida foydalanishiga ko'ra oziq-ovqat, yem-xashak, universal, yashil o'g'it uchun ekiladigan guruhlarga bo'linadi;
- Asosiy ekin sifatida mosh 20 aprelgacha, takroriy ekin sifatida 20- iyungacha, siderat ekin sifatida 25-30 iyulgacha ekish tavsiya etiladi;
- Mosh urug'larni ekish usuliga qarab 14 kg dan 40 kg/ga hisobida ekiladi;
- Mosh urug'i *Rizobium phaseoli radiatus* 144 nitragin shtammi bilan ishlov berilganda gektariga 60-140 kg gacha biologik azot to'playdi;
- Mosh o'suv davrida 2-3 marta, 400-600 m³ hisobida sug'oriladi;

References:

1. Вавилов П.П. и др. Растениеводство. Москва. 1986 г. 163 ст.
2. Mamatov B.S., Suvonova G.A., Abdurashidova X.F. Dukkakli don ekinlarining ahamiyati// O'zbekistonda oziq-ovqat dasturini amalga oshirishda qishloq xo'jalik fani yutuqlari va istiqbollari konfrensiya to'plami. 2015 yil 20-21 noyabr, 1-qism

3. O‘zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo‘jalik ekinlari navlarining Davlat reyestri. T., 2013 y.
4. Ў.П.Пратов ва бошқалар. Ботаника. Тошкент, “Таълим нашриёти”. 2010 й.
5. Мавлонов, Б., Хамзаев, А., & Бобокулов, З. (2018). Дуккакли дон экинларининг тупроқ унумдорлигини оширишдаги аҳамияти. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали, (8), 36.
6. Karimovna, A. D. (2023). BANK INNOVATIONS AND THEIR IMPACT ON THE ECONOMY. Open Access Repository, 10(11), 44-50.
7. <https://daryo.uz/k/2018/02/09/bmt-ocharchilikka-qarshi-kurashish-uchun-106-milliard-dollar-mablag-kerak>
8. [//iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/B_Mamaraximov.pdf](https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/B_Mamaraximov.pdf)

